

Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária

AZ EGYÜTTÉLÉS REPRESENTÁCIÓI ERDÉLYBEN*

A rendszerváltást követően a posztszocialista társadalmak nyilvános politikai-ideológiai diszkurzív tere telítődött a nemzeti kisebbségek, a többségi és kisebbségi nemzeti csoportok egymásközi viszonyait dramatizáló, leegyszerűsítő, elsődlegesen napi politikai célokat szolgáló tartalmakkal. A kilencvenes évek végén az ELTE Szociológiai Intézetében egy vizsgálatsorozatot indítottunk, melynek célja a Kárpát-medencében együtt élő többségi és kisebbségi nemzeti csoportok egymásközi viszonyait jellemző szociológiai és szociálpszichológiai összetevők feltárása. E vizsgálatsorozat részeként 1997 telén Erdélyben a román és magyar népességből vett reprezentatív mintavétel után a mintába került válaszadókat személyes interjúk révén arra kértük, hogy saját anyanyelvükön válaszoljanak kérdéseinkre.

A kérdőív kérdései négy nagyobb egység szerint tagolódtak. Az első tartalmi egység kérdéseire kapott válaszok alapján rekonstruálhattuk, hogy milyen félelmek élnek a megkérdezettekben és miként látják Románia európai felzárkózási esélyeit, mennyire derülátóak. A második blokkban helyeztük el a nemzeti identitás egyes összetevőire vonatkozó kérdéseket. A harmadik egység kérdéseivel a nemzeti identitásra épülő politizálás lehetőségeinek perspektíváit kutattuk. Végül a kérdések negyedik csoportjában azt vizsgáltuk, hogy a megkérdezettek miként élik és ítélik meg a romániai társadalom nemzeti szempontból vett többségi és kisebbségi viszonyait, és az etnikai-nemzeti szempontok miként hatják át a társadalmi kapcsolatokat.

* A tanulmány az 1997 és 1998 során kivitelezett *Kárpát Projekt* eredményein alapul. A vizsgálat a PHARE nagylelkű támogatásának köszönhetően jöhetett létre. Felbecsülhetetlen segítségükért a szerzők külön is köszönettel tartoznak Huncik Péternek és Bordás Sándornak a pozsonyi Márai Sándor Alapítványtól, valamint Irina Culićnak, Horváth Istvánnak, Marius Lazarnak és Magyarai Nándor Lászlónak a kolozsvári Babes-Bólyai Egyetem szociológiai tanszékéről. A magyarokat reprezentáló minta létszáma 1090 fő, a románokat reprezentáló minta létszáma 719 fő volt.

Posztszocialista félelmek és remények Erdélyben

Kilenc lehetséges félelemkeltő forrást soroltunk fel, és a megkérdezetteknek az volt a feladata, hogy az egyes tényezőket aszerint állítsák sorrendbe, hogy milyen mértékben tűnnek aggasztónak számukra. Az eredmények a posztszocialista társadalmakban szokásos képet mutatják: a megkérdezetteket leginkább a gazdasági válság, az egyenlőtlenségek növekedése és a szegénység, valamint a bűnözés és a politikai bizonytalanság aggasztja. Ezzel szemben mindkét nemzeti csoportban messze lemarad a fentiekhez képest a posztmodern társadalmakat gyötrő problémák említése, mint például az amerikanizáció veszélye, a bevándorlás okozta feszültségek, az ország külső fenyegetettsége, vagy a környezetszennyezés. Úgy tűnik tehát, hogy ma az embereket Erdélyben leginkább az átmenet negatív szociális konzekvenciái és a személyes egzisztenciális biztonság megteremtése, megtartása érdekli, és minden más kérdés csak ez után következik.

A veszélyek rangsorolásában a magyar és a román etnikum lényegében hasonló gondolkodási mintákat követ. A legnagyobb különbség abban mutatkozik, hogy a román minta valamivel súlyosabb problémának érzékeli a külső fenyegetettséget és a bevándorlást, mint a magyarok.

Figyelemre méltó, hogy a magyar válaszadók szisztematikusan nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az anyagi és egzisztenciális gondoknak és fenyegetettségnek, mint az etnikai hovatartozásból származó konfliktusoknak. A magyar kisebbség tagjai közül a gazdasági válságot a megkérdezettek 46 százaléka rangsorolta az első vagy a második helyre, a bűnözést 41 százalék, a szegénységet pedig 38 százalék. Ezzel szemben az etnikai konfliktust mindössze 28 százalék sorolta az első vagy második helyre.

Az embereket látható módon leginkább a mindennapi egzisztenciális problémák és az élet biztonsága foglalkoztatja, legyen valaki akár román, akár magyar nemzeti-ségű. Ez azonban nem mindig találkozik a politika célrendszerével. A magyar nemzetiségi mintán külön is megkérdeztük, vajon átfedőnek vagy eltérőnek látják a saját, illetve az RMDSZ által kitűzött célokat. Az eredmények figyelmeztető erejűek: a magyar válaszadók szinte negatív tükörképnek látják a saját gondjaikat és a politika által definiált célokat. Az emberek számára a legfontosabb gondok a magas infláció, a munkanélküliség veszélye és az alacsony életszínvonal, viszont úgy látják, hogy a magyarokat képviselő etnikai párt legfontosabb prioritásai az anyanyelvi oktatás, kulturális és területi autonómia célkitűzése, valamint az etnikai feszültségek kezelése a magyarok és a románok között.

1. táblázat

Tíz különböző kérdés rangsora a megkérdezettek személyes prioritása szerint, illetve a politikai közéletben, ahogy a kérdezett látja (rangsorátlag)

	Válaszadó prioritása	RMDSZ prioritása
Infláció mérséklése	3,1	6,7
Munkanélküliség felszámolása	3,7	6,4
Alacsony életszínvonal	3,9	5,9
Korrupció	5,3	7,0
Privatizáció lassúsága	5,8	6,7
Kommunista struktúrák továbbélése	5,8	6,7
Anyanyelvű oktatás hiánya	6,1	2,8
Románok és magyarok rossz kapcsolata	6,3	3,2
Kulturális autonómia hiánya	7,2	4,4
Területi autonómia hiánya	7,3	4,8

Anómia

A posztoszocialista társadalmi átalakulás legitimációjának hiányát mutatják a törvényességre, a jogrendre, a társadalmi egyenlőtlenségekre vonatkozó attitűdöket kutató kérdésekre adott válaszok. Románok és magyarok láthatóan azonos (negatív) irányban mozognak, amikor a posztoszocialista társadalmi változások megítélésére kerül sor.

A magyar válaszadók 89 százaléka egyetértett azzal az állítással, mely szerint „minden törvény mellett van egy kiskapu”. A román válaszadók körében ennek az állításnak az elfogadása kisebb arányú, de még mindig többségi (57%-os) elfogadást eredményezett.

A magyarok a románokhoz képest magasabb arányban értettek egyet azzal az állítással, miszerint „manapság az embereknek a bíróságok sem szolgáltatnak igazságot”. Az egyetértők aránya azonban mindkét nemzeti csoportban igen jelentős (magyaroknál: 75%, románoknál: 62%).

A meggazdagodás legitimációjának hiányát jelzi mindkét nemzeti csoportban, hogy kisebbségben vannak azok, akik szerint a meggazdagodásnak vannak tisztességes útjai. A magyarok 73 százaléka és a románok 64 százaléka értett egyet azzal a keserű megállapítással, hogy „ebben az országban csak tisztességtelen úton lehet meggazdagodni”.

A nemzeti hovatartozástól függetlenül a válaszadók többségénél ellentmondást tapasztaltunk. A magyarok körében 86 százalék, a románok körében 77 százalék volt azoknak az aránya, akik sokallják a jövedelemkülönbségeket, ám mindkét almin-tában ugyanilyen magas az aránya azoknak is, akik elismerik, hogy a gazdasági fejlődés érdekében vállalni kell a tömeges elszegényedést. (A magyarok 66%-a, a románoknak pedig 75%-a volt ezen az állásponton.)

Igazságtalanság-élmények

A fenyegetettségnek egy másik, az egyén életét érintő vonatkozása az elszenvedett igazságtalanságok mindennapi drámái. Az igazságtalanság-tudatra vonatkozó korábbi nemzetközi összehasonlító vizsgálatok¹ egyértelműen bizonyították, hogy a fejlett kapitalista, illetve posztoszocialista országok igazságtalanságküszöbe jelentősen eltér egymástól. Miközben nyugaton az emberek számára az igazságtalanságokkal szembeni személyes és társadalmi érzékenység, illetve az igazságtalanság észlelése egyre inkább a mindennapi tapasztalat része és fontos eleme (mondhatni a modern állampolgári státus egyik markáns megjelenítője), addig a posztoszocialista országokban az emberek megosztottak abban, hogy mennyi elszenvedett igazságtalanságról tudósítanak.

1996-ban öt volt szocialista országban megismételtük az elszenvedett igazságtalanságokra (is) vonatkozó kutatást. Ezúttal rákérdeztünk a rendszerváltás előtti és utáni lehetséges igazságtalanságokra is. Mivel a kérdések megegyeztek az 1997-ben Erdélyben folytatott vizsgálatunkban feltettekkel, az adatok jó alkalmat kínálnak arra, hogy a romániai válaszadókat összehasonlítsuk a régió más országaiban élő különböző nemzetek polgáraival.

A régió egészében 1996-ban és az Erdélyben 1997-ben végzett felmérésünk azt bizonyította, hogy az emberek mindmáig nem tudatosítják a velük történt igazságtalanságokat (vagy legalább is nem képesek e kategóriában gondolkozni). Legyen szó akár erdélyi románról, akár magyarról, arra a kérdésre, hogy érte-e igazságtalanság a kérdezett korábban, a válaszadók döntő többsége nemmel válaszolt. Átlagosan kevesebb mint egy területet említettek a válaszadók etnikai hovatartozástól függetlenül, akár úgy tesszük fel a kérdést, hogy a szocializmus időszakára vonatkozik, akár úgy, hogy a rendszerváltás óta eltelt hét évre kérdezzük rá.

A romániaihoz hasonló tendenciák figyelhetők meg a régió más országaiban is, így Magyarországon, Oroszországban, vagy Bulgáriában. Leginkább még Kelet-Németországban és Csehországban találtunk nagyobb számban olyanokat, akik észlelték a velük történt igazságtalanságokat.

Mivel az igazságtalanság lehetséges forrásai között szerepelt az etnikai és nemzeti hovatartozás okán keletkező kisebbségi sérelem, Erdélyben megnéztük, hogy vajon az emberek gondolkodásában ez milyen szerepet játszik. Értelemszerűen különösen a magyarok körében tapasztaltunk ilyen típusú beszámolókat. Lényegében ez a forrása annak a különbségnek, amit korábban a románok és magyarok igazságtalanságküszöbében kimutattunk. Meglepő módon azonban a magyaroknak így is kevesebb mint egyötöde említette (15%), hogy bárminemű igazságtalanságot elszenvedett volna 1990 előtt csak azért, mert a magyar kisebbséghez tartozik. A kisebbségi sérelmek, mint igazságtalanságok 1990 óta tovább csökkentek a magyarok észlelésében, és mindössze a válaszadók 7 százaléka említett ilyen típusú sérelmet.

Az igazságtalanságra a jobban iskolázott válaszadók érzékenyebben reagálnak. Ez különösképpen igaz a magyarokra: itt a magasan képzett válaszadók 37 százaléka emlékszik legalább egy – ha nem több – elszenvedett igazságtalanságra a rendszerváltás előtti évekből. (A románok körében ez a tendencia gyengébben ugyan, de

¹ International Social Justice Program 1991.

hasonlóképp megfigyelhető.) Ugyanakkor a rendszerváltást követő években már a magasan kvalifikált magyar válaszadók körében is azt tapasztaljuk, hogy lecsökken a tudósított sérelmek mértéke, bár még most is jóval meghaladja az alacsony iskolával rendelkezőkét.

Az erdélyi minta egészének mindössze 31 százaléka említett bármilyen esetet, amikor a kérdezett aktív szerepet vállalt az igazságtalanságok megszüntetése miatt. Ez valamivel nagyobb mértékű, mint amit 1996-ban a közép-kelet-európai régióban lefolytatott vizsgálatunk során más országoknál tapasztaltunk: Magyarországon, Oroszországban és Bulgáriában az emberek kevesebb vagy alig valamivel több mint 20 százaléka tudósított ilyen esetekről. (A volt NDK jelenti az egyetlen kivételt, ahol ez az arány jóval magasabb, több mint 80%!)

A románok és magyarok alig különböznek Erdélyben az igazságosság helyreállítására tett cselekvések tekintetében. A magyar válaszadók leginkább demonstráción vagy tüntetésen való részvétellel emlékeznek. A román válaszadók körében a tüntetés, a petíció és a sztrájk említése vezeti a gyakorisági listát. Egészében véve a magyarok aktívabbak, mint a románok, ha az igazságtalanság „helyreállításáról” van szó.

Elégedettség

A nemzetközi kutatások is azt igazolják, hogy az emberek a világon mindenütt jóval inkább elégedettek a maguk alakította mikrokörülmenyekkel, mint a makrotársadalmi – részben vagy egészben befolyásolhatatlan – politikai, társadalmi, gazdasági helyzettel. Az erdélyi polgárok sem képeznek kivételt e tendencia érvényesülése alól. Magyarok és románok egyaránt a családi életükkel a legelégedettebbek (az ötfokú skálán mért érték átlaga mindkét csoportban 4,0). Ezt követi a lakókörnyékkel való elégedettség (3,8 és 3,5). A magyarok jóval elégedettebbek állásukkal, mint a románok (a 3,4-del szemben 2,3). A románok viszont elégedettebbek a politikai rendszerrel, mint a magyarok (a 3,2-del szemben 2,8). Egyik nemzeti csoport sem elégedett az életszínvonallal és a jövedelmi helyzettel.

A saját ország helyzetének észlelése és az euroatlani integrációs várakozások

A megkérdezetteknek átadtunk kilenc kártyát, melyek mindegyikén egy-egy kelet-, illetve közép-európai ország neve szerepelt. Arra kértük őket, hogy rangsorolják az egyes országokat életszínvonal, a kulturális élet gazdagsága, az érvényesülési esélyek, valamint az emberi jogok megvalósulása szerint.

A megkérdezettek szerint Németország minden tekintetben vezet. Ebben a magyarok és a románok között semmiféle különbség nincs. A magyarok körében Magyarország minden dimenzióban a második helyen szerepel. A románok is a második helyre teszik Magyarországot, kivéve a kultúrát. Csehország és Lengyelország mindkét nemzeti almintában az élbolyban található. A magyarok körében Románia a lemaradók listáját vezeti, megelőzve Bulgáriát, Szerbiát, Szlovákiát, Ukrajnát.

A román válaszadók Romániát a kultúra tekintetében a második helyre, az élet-színvonalat nézve viszont már a hatodik helyre sorolják. Az érvényesülési esélyek, valamint az emberi jogok megvalósulása tekintetében Románia a lemaradó országok között foglal helyet, bár megelőzi Bulgáriát, Szerbiát, Szlovákiát és Ukrainát.

Ami Románia felzárkózási esélyeit illeti, a megkérdezettek nem vádolhatók túlzott optimizmussal, és ezen belül is a magyarok pesszimistábbak, mint a románok. A magyarok 59 százaléka szerint Románia életszínvonala soha nem fogja utolérni Németországit. A román mintában a megkérdezetteknek csak 27 százaléka vallja ezt a szélsőségesen szkeptikus álláspontot.

A másik három területen az abszolút pesszimisták aránya mindkét nemzeti csoportban kisebb, de a magyarok körében rendre nagyobb, mint a románok között.

Egy másik kérdésben az Európai Unió és Románia csatlakozási esélyei volt a téma. Az eredmények azt mutatják, hogy a megkérdezettekben erősen él Románia euroatlanti csatlakozásának reménye. Leszámítva a véleményt nem nyilvánító 13 százalékos arányát, a magyarok 96 százaléka, és a románok 90 százaléka helyesli az ország Európai Unióhoz való csatlakozásának gondolatát. A NATO-hoz csatlakozást is helyesli a többség mindkét nemzeti csoportban (a magyarok 83%-a, a románok 89%-a).

Mindkét nemzeti csoport viszonylag hamar, tíz éven belül számít a csatlakozás megvalósulására, akár az Európai Unióról, akár a NATO-ról van szó. A magyarok körében teljes a várakozás, hogy az ország esetleges euroatlanti integrációja előnyösen érinti majd a kisebbségi jogok érvényesülését Romániában. A románok körében ez a várakozás csak a válaszadók 52 százalékára igaz.

A kérdés időpontjában már ismertté vált, hogy Magyarország meghívást nyert arra, hogy a csatlakozásra számító posztoszocialista országok közül az első körben bekerüljön a védelmi szervezetbe. A magyar válaszadók 67 százaléka szerint Magyarország csatlakozása a NATO-hoz előnyösen érinti Romániát, és megnöveli csatlakozási esélyét. A román válaszadók körében ez az álláspont kisebbségben maradt (31%). A románok 50 százaléka azon az állásponton volt, hogy Magyarország NATO-tagsága nem befolyásolja Románia esélyeit.

Az erdélyi magyarok 54 százaléka úgy vélte, hogy ha Magyarország megelőzi Romániát az EU-hoz való csatlakozásban, akkor ez a tény inkább növeli, mintsem csökkenti Románia csatlakozási esélyeit. Az erdélyi románoknak csak 31 százaléka vélte úgy, hogy Magyarország EU-s csatlakozása jótékonyan hat majd Románia integrációs törekvéseire, 51 százalékuk szerint viszont a magyar EU-tagságnak nem lesz hatása belépési esélyükre.

A nemzeti identitás mintái

A kérdőívben a nemzeti önazonulásnak, az állampolgárságot is beleértve, kilenc lehetséges alternatíváját kínáltuk fel. A magyar nemzeti identitás kapcsán készült hasonló tanulmányok eredményeivel összhangban a romániai magyarok körében a tulajdonított nemzeti identitás ismérvei közül is általában a nemzeti önazonosulást rangsorolták a legfontosabbnak. A vallási kötődés és a származás szintén magas értékeket kaptak, alapul szolgálva az erdélyi magyarok és nem magyarok között

húzódó határvonalak kijelöléséhez. A politikai valóságnak megfelelően a magyar állampolgárság nem tekinthető a nemzeti azonosulás eszközének a napjaink Erdélyében élő magyarok számára. Az „Erdélyben élő magyarnak lenni” kategória feltételei között szintén nem bizonyult jelentősnek a magyarországi születés, illetve a magyarok között való élés körülménye.

A román válaszadók mindezzel ellentétben a román állampolgárságot nevezték meg mint a nemzeti identitás elsajátításának eszközét, ám a legnagyobb hangsúlyt mégis az önazonosulás kapta. A román válaszadók a nemzeti identitás ismérvei közül gyakorta részesítették előnyben a kulturális és kommunikációs szempontokat, csakúgy mint a vallást és származást. Tekintetbe véve a románok és magyarok között a vallási kötődések és a nemzetiségi származás terén fennálló különbségeket, a vallási és etnikai származási különbségek mentén meghúzott határvonalak megrajzolásánál megfigyelhető kölcsönös stratégia egy olyan tükrözési hatásra világít rá, amely a magyarok és románok közötti különbségeket erősíti. Noha egyazon ország állampolgárai, az állampolgársággal kapcsolatos kategorizáció pszichológiai erőssége gyengül olyan közbejövő hatások következtében, mint a vallás és a származás terén mutatkozó különbségek.

2. táblázat

A nemzeti identitás kritériumainak fontossága az erdélyi magyarok és románok körében (átlagok, négyfokú skálán)

Magyar önazonosulás	3,9	Román önazonosulás	3,8
Kulturális asszimiláció	3,8	Kulturális asszimiláció	3,7
Magyar anyanyelv	3,7	Román anyanyelv	3,5
Magyar származás	3,5	Román származás	3,4
A magyar zászló tisztelete	3,5	A román zászló tisztelete	3,7
Nem ortodox keresztény egyházhoz való kötődés	3,4	Az ortodox keresztény egyházhoz való kötődés	3,2
Magyarok között élés	2,3	Románok között élés	2,9
Magyar állampolgárság	1,5	Román állampolgárság	3,3
Magyarországi születés	1,3	Romániai születés	3,2

A tulajdonított nemzeti identitás jellemző mintáinak a két nemzetiség esetében meglevő alapvető hasonlóságait faktoranalízis is alátámasztja. Ennek megfelelően az elemzés mindkét nemzetiség esetén rávilágított a kritériumok kettős szerkezetére. Mindkét csoport válaszainak értelmében a nemzeti identitás első faktorát az önazonosulás, a kulturális összetartozás és az anyanyelv alkotta. A származás, a zászló tisztelete, a vallási kötődés, a társadalmi környezet, az állampolgárság, valamint a születési hely egy másik faktort eredményezett.

Nemzeti hovatartozás

A nemzetiségi csoportok között húzódó határok Kelet-Közép-Európában messze nem egyértelműek. A közösségek közötti politikai és kulturális törésvonalak többnyire nem illeszkednek egymáshoz. Így a nemzeti hovatartozás meghatározása sem áll szilárd alapokon. Az állampolgárság által meghatározott nemzeti hovatartozás szemben állhat az egyén által vallott nemzetiséggel. A 3. táblázat azt mutatja be, hogy az Erdélyben élő magyarok hogyan birkóznak meg ezzel a kettősséggel, szemben a románokkal, akik esetében nem jelentkeznek az egymással viaskodó identitások.

3. táblázat

Állampolgári lojalitás a magyarok és románok körében
(az egyetértés átlagos értékei 0 és 4 között)

	Magyarok	Románok
Az embereknek akkor is támogatniuk kell országukat, ha az hibákat követ el.	3,2	3,8
Számos olyan dolog van, amely miatt román állampolgárként szégyenkezni kell.	3,1	2,2
A román állampolgárságot minden más állampolgárságnál előbbre helyezem.	2,3	3,2

A táblázat tanúsága szerint Románia magyar polgárai a román polgárokhoz viszonyítva hajlamosak alulosztályozni tagságukat a politikai értelemben vett román nemzetben. A magyarok inkább mutatnak szégyenérzetet állampolgárságuk miatt, mint a románok, és az ő körükben lehet beszélni alacsonyabb mértékű pszichológiai azonosulásról is.

A román és magyar válaszadók által az első két kérdés átlagértékénél mutatkozó jelentős eltérés elsősorban az etnikai származás függvényének tűnik. Az iskolázottsági szintkülönbségek itt nem játszottak szerepet. Ezen eredmények alapján tehát kijelenthető, hogy a Romániában élő románok inkább hajlamosak arra, hogy állampolgárságukkal kapcsolatos kognitív struktúrájuk pozitív és kiegyensúlyozott legyen. A magyarok ellenben kiegyensúlyozatlan kognitív struktúrával rendelkeznek, amelyben olyan negatív kognitív tényezők is találhatók, mint a szégyen.

Ugyan a román származású válaszadók általában nagyobb előnyben részesítették a román állampolgárságot, mint a magyar származásúak, ám ez a csoportközi különbség az iskolázottság függvényében egyre kevésbé jellemző. Az egyetemi diplomával rendelkezők mindkét nemzetiség esetében általában elutasították az állítást, mely szerint a román állampolgárság mindenek felett áll. Az értelmiségi válaszadók eltérő nemzetiségi kötődéseiből fakadó ellentéteket gyengíti a keresztkeategorizáció. Amíg az alacsony iskolai végzettségű románok esetében a nemzetiségi kötődés és a politikai lojalitás erősítik egymást, az alacsony iskolázottságú magyar válaszadók körében az etnikai kötődés ellentmond a politikai lojalitásnak.

A közös történelem értékelése

A mai emberek nemzeti identitását olyan beléjük sulykolt történelmi ismeretek támasztják alá, melyek célja a nemzeti lét létjogosultságának igazolása. A történelmi jelentőség eredményeként a fizikai környezet olyan jelentéseket fogad magába, amelyek alapján nacionalista szemszögből szemlélve is érdemes lehet az adott vidéken élni. Az azonos talajon megfogant eltérő történelmi narratívák azonban visszavonhatatlan ellentétekhez vezethetnek. Évszámokhoz, helyszínekhez, és olyan fizikai objektumokhoz – mint pl. szobrok, síremlékek, emlékművek, szentélyek – fűződő egymással harcban álló attitűdöket a nemzeti hagyománynak megfelelő jellegzetes jelentésekkel ruháznak fel, míg ugyanezek egy másik nemzeti hagyomány számára minden jelentéstől mentesek lehetnek.

A kérdőívben öt állítást tettünk közzé az erdélyi magyar–román közös történelemre vonatkozóan. Mindkét nemzetiségi csoport esetében széles körű volt az eltérő véleményalkotás a közös történelem értékelésénél. A románokhoz viszonyítva azonban a magyarok körében nagyobb mérvű volt a történelem konfliktusos értelmezése.

A nemzetek békés egymás mellett élésének elvárása annak a kijelentésnek az elfogadásából következett, mely szerint a közös történelem mindkét nemzetiséget azonos mértékben sújtotta és boldogította. Míg a román válaszadók csak mindössze 17 százaléka értett egyet a fenti állítással, addig a magyar válaszadók között ez az arány 41 százalékos volt.

A maguk módján azonban a románok is a békés egymás mellett élésre helyezték a hangsúlyt. A román válaszadók 55 százaléka osztotta azt a véleményt, hogy a közös boldogság a történelem függvénye. Ugyanezen kijelentés csupán a magyarok 5 százaléknak egyetértésével találkozott. A közös történelem magyar értelmezése olyan, a magyarok által megélt negatív emlékeket is hangsúlyozott, amelyek a románoknak nem jutottak osztályrészül.

Ha pillantást vetünk a nemzeti ünnepek értelmezésére, csak megerősödhet bennünk ez a kép. A magyarok számára március 15-e a legnagyobb nemzeti ünnep. 1848-ban ezen a napon mondták ki – román lakóinak akarata ellenére –, hogy Erdély ismét a történelmi Magyarország részét képezi. Öröm a magyaroknak, bánat a románoknak. A román válaszadók december 1-jét nevezték meg legnagyobb nemzeti ünnepüknek. 1918-ban ezen a napon kiáltották ki – magyar lakóinak akaratával ellentétben – Erdélyt Nagy-Románia részének. Öröm a románoknak, bánat a magyaroknak. Május 1-jét, amelynek elméletileg a munka nemzetközi ünnepeként a közös örömet kellene felébresztenie, egyik nemzetiség tagjai sem említették a fontos ünnepek sorában.

*Etnocentrizmus***4. táblázat**

Etnocentrikus kijelentésekkel kifejezett egyetértés a magyarok és románok körében, (százalékban)

	Saját nemzetre jellemző		Másik nemzetre jellemző		Mindkét nemzetre jellemző		Egyik nemzetre sem jellemző	
	M	R	M	R	M	R	M	R
Ez a nemzet sokat szenvedett a történelem során, mégis fennmaradt.	62	76	4	2	32	19	2	3
Csodálatra méltó e nemzet összetartása.	33	39	19	22	34	32	14	7
Ez a nemzet mindig a civilizáció élharcosa volt.	57	58	2	5	9	26	32	11
Nincs még olyan nemzet, amely annyi tudóst, író, zeneszerzőt adott volna a világnak.	41	53	2	1	25	21	32	25
Fennhéjázó gőgös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék.	18	9	31	59	9	32	42	26
Vendégszeretőnek tartják magukat, pedig csak haszonlesők.	8	11	41	38	12	14	39	37
Kevés olyan nemzet van Közép-Európában, mely oly sokat beszélt, és oly keveset tett.	4	42	66	16	8	14	22	28
Bármit is állítsanak magukról, az európai demokratikus normáknak sosem lesznek képesek megfelelni.	2	17	64	12	10	15	24	56

A fenti táblázat első sora jól mutatja, hogy az önsajnálát mindkét nemzetiségi csoport gyakori jellemzője. A történelem viszontagságai miatti szenvedés, a fenyegetettségi- és veszteségérzet mind az önsajnálát ismérvei. A vonatkozási keretek negatív felhangjából is az következik, hogy a pusztán életben maradás is hatalmas siker. Ugyan kisebb mértékben, de mindkét csoport előszeretettel választotta az önjellemzésnél a nehéz időkben megőrzött összetartást is. Két új tendencia figyelhető meg egy időben. Egyfelől mindkét csoportban voltak olyan válaszadók, akik szerint az összetartás az ingroup-pal ellentétben az outgroup sajátossága. Másfelől, mindkét csoportban találhatók olyanok is, akik szkeptikusak: ők inkább hajlanak arra, hogy ne értsenek egyet azzal, hogy bármely csoportnak is különlegesen magas lenne a kohéziós ereje.

A kulturális etnocentrizmust két állítással mértük. Bibó István szerint a pozitív önértékelésük fenntartása érdekében a közép-kelet-európai kisállamok hajlamosak kimagasló kulturális eredményekre hivatkozni, mely állítás empirikusan nem bizonyítható, de nem is cáfolható. A saját maguk elé tartott tükörben könnyedén látják igazolhatónak felsőbbrendűségüket a térségben. A táblázat azt mutatja, hogy mind-

két nemzetiség válaszadóinak többsége egyetértett azzal a kijelentéssel, mely szerint az európai civilizáció megőrzésében múlhatatlan érdemeket szerzett saját csoportjuk. A kulturális termékenység – azaz az aránytalanul nagy számú tevékeny ember kinevelése – a magyarok 41 százaléka és románok 53 százaléka által volt elfogadott. A kulturális főlény kölcsönös elismerése csupán kisebbségi vélemény marad. Nem meglepő módon mindkét válaszadói csoportban még kevesebben vannak, akiknek kedvezőbb véleményük volt a másik csoportról, mint a saját csoportjukról.

Az etnocentrizmus másik oldalát az outgroupra vonatkozó pejoratív kijelentések-ből ismerhetjük meg. Pejoratív jellemvonásoknak az outgroupra való vetítése együtt jár az ingroup pozitív értékelésének erősödésével. Az önfelértékelés ezen közvetett módja azonban nem a belső erő jele.

Kedvező jelnek tekinthető, hogy számos válaszadó elutasítja az outgroupra vonatkoztatott pejoratív állítások érvényességét. Ez az eredmény a tolerancia jeleként is értelmezhető, de annak a banális igazságnak az elfogadását is jelenti, mely szerint az outgroup pozitív tulajdonságainak figyelmen kívül hagyása vagy tagadása kizárólag konfliktushoz vezethet.

A pejoratív jellemvonásokkal kapcsolatban elmondható, hogy a következetes nacionalizmus hajlamos tagadni a negatív kijelentéseket az ingroup kapcsán és ugyanezeket elfogadni az outgroup esetében. Csupán egy kritikus elme kockáztathatja meg az ingrouppal kapcsolatos pejoratív állítások elfogadását, illetve ugyanezek elutasítását az outgroupra vonatkozóan. Az önkritikának ezzel a fajtájával mindössze egyetlen esetben találkoztunk. A románok általában elfogadták magukra nézve azt a kijelentést, mely szerint nemzetük kizárólag beszél, de keveset tesz.

Ezzel szöges ellentétben a magyarok vonakodtak az önkritikától. Gyakrabban illették kritikával az outgroupot, kapzsisággal, Európa-ellenességgel és felületességgel vádolva azt. A románok kevesebbszer jellemezték ugyanezen negatív jegyekkel a magyarokat. Ez értelmezhető akként, hogy a románok kevésbé kritikusak a magyarokkal szemben. A románok azonban erőszakosnak és gögösnek tulajdonították a magyarokat, mely jellemvonásokat jóval kevesebbszer használták a magyarok a románokkal kapcsolatban.

A válaszok mögött húzódó rendszer felfedésének érdekében egy sokváltozós elemzést alkalmaztunk. Mielőtt dimenziókat kerestünk a válaszokban, összeszámoltuk az ingroup preferencia (*nacionalizmus*), az outgroup preferencia (*korrektség*), a mindkét nemzetiségre elfogadott pozitív állítások (*kölcsönösség*), az outgroupra vonatkozó pejoratív állítások elfogadásának (*elutasítás*), az ingroupra vonatkozó pejoratív állítások elfogadásának (*önkritika*) és végül a mindkét nemzetiségre vonatkozó pejoratív állítások elfogadásának (*kétkedés*) előfordulásait. A számlálási folyamat alapján hat új változó jött létre, melyeket a faktorelemzés három dimenzióba aggregált. Ezeket a faktorokat mutatja az 5. táblázat.

5. táblázat

Az etnocentrizmus faktormátrixa

	Etnocentrizmus	Anti-etnocentrizmus	Szkepticizmus
Nacionalizmus	0,921	-0,075	0,048
Korrektség	-0,063	0,730	-0,292
Kölcsönösség	-0,786	-0,224	0,178
Elutasítás	0,499	-0,259	-0,496
Önkritika	0,108	0,795	0,211
Kétkedés	-0,051	-0,096	0,831

A táblázatban is látható módon, az első faktor az **etnocentrizmus**, amely magas pozitív értéket mutat a nacionalizmusnál és negatív értéket a kölcsönösség esetében. A második faktor magas értéket mutat a korrektségnél és az önkritikánál. Ez az **anti-etnocentrizmus** faktora. A harmadik faktort – melyben elutasították a mindkét nemzetiséget ért és az outgroup-ra vonatkozó pejoratív kijelentéseket – **szkepticizmusnak** neveztük.

A nemzetiségi hovatartozásnak és az iskolázottságnak az etnocentrizmusra, az anti-etnocentrizmusra és a szkepticizmusra gyakorolt hatását meghatározandó varianciaanalízisnek vetettünk alá minden faktort. Az iskolázottsági szint szignifikánsnak bizonyult az etnocentrizmus esetében. Minél magasabb volt az iskolai végzettség, annál alacsonyabb volt az etnocentrizmus faktorértéke. Ez a tendencia mutatkozott meg mindkét nemzetiség esetében. Nem meglepő, hogy az iskolázottsági szint éppen ellenkező hatást eredményezett az anti-etnocentrizmus esetében. A magas végzettségű válaszadók inkább anti-etnocentrikus nézeteket vallottak. A magyarok között azonban sokkal kisebb arányban voltak elfogadottak az anti-etnocentrikus vélemények, mint a románoknál. A szkepticizmus szintén az iskolai végzettség függvényében változik. Az egyetemi végzettségűek különösen hajlottak a szkepticizmusra mindkét etnikai csoportban. A románokhoz viszonyítva mindazonáltal a magyarok általában jobban vonakodtak a szkepticizmus kifejezésétől, vagyis attól, hogy tagadják a pejoratív utalásokat, akármelyik nemzetiségről legyen is szó. A nyílt etnocentrizmus, amelyet az alábbi táblázatban szereplő ismeretekkel mértünk, ismét a már említett tükörhatással jellemezhető.

6. táblázat

Etnocentrizmus Erdélyben (átlagok, négyfokú skálán)

	Magyarok	Románok
Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a románok.	1,4	2,7
Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a romániai magyarok.	2,5	1,8

Auto- és heterosztereotípiák

Egy friss, kelet-közép-európai nemzeti auto- és heterosztereotípiák természetét kutató, nemzetek közötti összehasonlító vizsgálat kettős struktúrára derített fényt. A vizsgálat eredményeinek alapján az egyik struktúra a *kompetencia* köré csoportosul, míg a másik struktúra maga az *erkölcsösség* (Poppe 1998).

A kérdőívben nyolc jelzöt mutattunk be. Négy a kompetenciából eredő jegyeket hivatott megjelölni, így az intelligenciát, a versenyszelleműt, a tehetetlent és a lustát. Négy pedig az erkölcsösség jellemvonásaira utalt, az erőszakosra, az önzőre, a segítőkészre és a toleránsra. A nyolcból négy pozitív, négy negatív konnotációjú volt.

A válaszadóknak azt kellett megbecsülniük, hogy az egyes jellemvonások milyen gyakorisággal fordulnak elő a különböző nemzetiségek körében. A válaszadók feladata az volt, hogy jellemezzék 0 százaléktól (szinte senki) 100 százalékgig (szinte mindenki), milyen mértékben hordozza az adott csoport a szóban forgó tulajdonságot. Négy célcsoporttal kapcsolatban kértük a becsléseket. A célcsoportok között a Romániában élő magyarok, a Magyarországon élő magyarok, a romániai románok és a Moldáviában élő románok szerepeltek.

A válaszadóknak a célcsoportok jellemzésénél az etnikai kötődés és az állampolgári lojalitás konfliktusaiból fakadó dilemmával kellett szembesülniük. A magyar válaszadók számára saját romániai polgártársaik jellemzésekor az etnicitás különbözősége és az állampolgárság azonos-sága vezetett konfliktushoz. A romániai románok ugyanezzel a problémával találkoztak, amikor a magyar származású honfitársaikat kellett jellemezniük. Más jellegű problémát gerjesztett az azonos etnikai tudat, de eltérő állampolgárság a magyar válaszadók számára a Magyarországon élő magyarok megítélésénél, illetve a román válaszadók számára a moldáviai románok jellemzésénél.

A válaszadók a következő logikai sémába rendezhetők:

Kulturális	Politikai	
	Ingroup	Outgroup
Ingroup	Magyarok: romániai magyarok Románok: romániai románok	Magyarok: magyarországi magyarok Románok: moldáviai románok
Outgroup	Magyarok: romániai románok Románok: romániai magyarok	Magyarok: moldáviai románok Románok: magyarországi magyarok

A 7. táblázaton bemutatjuk, hogy a román és a magyar válaszadók a felkínált tulajdonságok segítségével miként jellemezték a négy célcsoportot.

7. táblázat

Magyarok és románok által a négy célcsoportra vetített jellemvonások becsült meglétének százalékos átlagai

	Célcsoportok							
	Politikai és etnikai outgroup		Politikai és etnikai ingroup		Etnikai ingroup, politikai outgroup		Etnikai outgroup, politikai ingroup	
	R	M	R	M	R	M	R	M
Erőszakos	36	41	25	31	36	29	44	42
Intelligens	54	32	57	56	46	55	46	41
Lusta	26	44	44	25	44	32	31	49
Önző	50	40	39	36	39	46	56	45
Segítőképz	46	38	55	64	48	44	39	43
Tehetetlen	26	35	27	28	35	23	27	39
Toleráns	40	37	56	49	48	45	31	36
Versenyszellemű	57	34	53	54	45	58	51	40

Egy-egy magas cellaérték az adott jellemvonás célcsoportra vonatkozásának nagy esélyét jelzi. Az alacsony értékek az ellenkező jelenségre utalnak. Az 50 százalék feletti értékek magasnak tekinthetők, a 25 százalék alatti számok alacsonynak számítanak. A 7. táblázat azt mutatja meg, hogy az autosztereotípiák pozitív megjelenítése különösen jelentős annak a kereszt kategorizációnak az esetén, amikor mindkét nemzetiséghez tartozó válaszadók saját csoportjukat jellemezték, vagyis azokat, akik mind etnikai, mind pedig politikai értelemben az ingroupjukba tartoztak. Ennek értelmében hasonlóság figyelhető meg az erdélyi magyarok és erdélyi románok között abban a tekintetben, hogy előnyben részesítik a kollektív önkép pozitív vonásait, és elutasítják a negatív vonásait.

Az intelligencia, versenyszellem és a tolerancia különösen kedvelt jellemzők, míg a tehetetlenség és az erőszakosság elutasított jellemvonások. Az etnikai ingroupok kevésbé kedveltek. Az erdélyi románok több kritikát fogalmaznak meg a Moldáviában élő románokkal szemben, mint az erdélyi magyarok a magyarországi magyarok kapcsán. Különös fontossággal bír az a tény, hogy az utóbbi csoport versenytársként jelenik meg az előbbi számára.

Összehasonlítva a magyar válaszadók erdélyi románokat jellemző heterosztereotípiáit úgy tűnik, hogy a román válaszadók némileg korrektebb heterosztereotípiákat említenek az erdélyi magyarokkal kapcsolatban. Ezen heterosztereotípiák között találhatók olyan pozitív vonások mint az intelligencia, segítőkészség, versenyszellem. A magyarok viszont mintha jobban fukarkodnának a pozitív jellemvonások osztogatásával, és inkább hajlanak arra, hogy negatív jellemvonásokkal ruházzák fel a velük együtt élő más nemzetiségű honfitársaikat.

A kompetencia és a moralitás dimenzióinak megkülönböztetésére a faktoranalízis alkalmatlannak bizonyult. Két faktor jött létre, melyek egyike a pozitív, másika pedig a negatív értéktartományba esett. Összehasonlítva a magyar válaszadók értékelését a külföldön élő románokról, a román válaszadók gyakrabban alkalmaztak nyugatiasabb heterosztereotípiákat a külföldön élő magyarok esetében (pl. a versenyszellem és az önzés magas becsült értéke).

A négy célcsoport értékelésének alapján klaszteranalízis segítségével a következő tipológiát alakítottunk ki:

8. táblázat

Az erdélyi válaszadók klaszterei a négy célcsoport értékelése alapján

	Politikai és etnikai ingroup		Politikai és etnikai outgroup		Etnikai outgroup, politikai ingroup		Etnikai ingroup, politikai outgroup	
	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív
Kritikus	-0,3	1,4	-0,2	0,7	-0,4	1,2	0,5	0,7
Elfogult	+0,5	-0,1	-0,6	0,8	0,3	0,1	-0,4	1,0
Nem sztereotipizáló	0,9	-5	-0,9	-0,7	-0,8	-0,6	-0,8	-0,6
Konfliktuskerülő	+0,7	-0,4	0,7	-0,3	0,6	-0,3	0,6	-0,4

A saját és a másik nemzeti csoportra vonatkozó sztereotipizálási minta szerint a válaszadók első csoportját a többi csoporthoz képest a kritizálás hajlandósága különbözteti meg. Legyen szó akár a saját, akár a másik nemzet tagjáról, a sztereotipikus elképzelésekben a negatív jegyeknek jut kitüntetett szerep. Ebben a csoportban találjuk a válaszadók 18 százalékát.

A második csoportban azokat a válaszadókat találjuk, akik saját nemzeti csoportjukat, függetlenül attól, hogy mely ország állampolgárai, elfogultan szemlélik, és ennek megfelelően a kritikus mozzanatokkal szemben sztereotipikus reprezentációikban előnyben részesítik a pozitív mozzanatokot. Itt találjuk a válaszadók 29 százalékát.

A harmadik csoport tagjain láthatóan nem fog a sztereotípiák hatalma. Akár pozitív, akár negatív auto-, illetve heterosztereotípiákról van szó, ezek a válaszadók láthatóan vonakodnak igénybe venni a csoportközi megismerés jól bevált eszközeit, és az individualizált módszereket részesítik előnyben (29%).

A negyedik válaszadói csoport tagjai a béke barátai, hiszen körükben általános, hogy bár sztereotipikusan megformált, de lényegében szeretetteljes képet táplálnak magukban önmagukról ugyanúgy, mint az összes többi megítélt csoportról. Ez a konfliktuskerülő típus a válaszadók 33 százalékra volt jellemző.

9. táblázat

A románok és magyarok klaszterek szerinti megoszlása

	Románok	Magyarok
Kritikus	19	15
Elfogult	18	30
Nem sztereotipizáló	28	33
Konfliktuskerülő	36	22
Összes	100	100

A táblázat bizonyossága szerint jelentős különbség figyelhető meg az erdélyi magyarok és románok között saját maguk, egymás, valamint a külföldön élő magyarok és románok sztereotipizálásának tekintetében. A románokkal összehasonlítva, a magyarok kevésbé nagylelkűek, és inkább hajlanak saját csoportjukkal szembeni elfogultságra. A saját csoporttal való azonosulás abból a közös sorsból eredezik, amely a román állampolgárság és a magyar nemzetiség párhuzamos megéléséből fakad. A románok ezzel szemben kritikusabbnak és inkább hajlanak a konfliktusok elkerülésére, ami saját magukat és az erdélyi, illetve Erdélyen kívüli csoportok sztereotipizálását illeti. A többségi lét megtapasztalása minden bizonnyal hozzájárul a románok nagylelkűbb csoportközi megjelenítéséhez. A kisebbségi lét valószínűleg éppen az ellenkező hatást váltja ki a magyarok körében.

Társadalmi távolság

Románok és magyarok viszonyának fontos alkotóeleme, sőt részben magyarázata lehet az a társadalmi távolság, amelyet az Erdélyben élő két nemzetiség a saját, illetve a társnemzet tagjaitól érz. A kilencfokú Bogardus-skála legközelebbi pontján a családtag, legtávolabbi pontján a persona non grata szerepelt. A két szélső érték között a barát, a szomszéd, a kolléga, a felettes, a földi, az állampolgár és a turista szerepek találhatók. E skálán a magyarok átlagosan 1,9 skálafoknyi távolságot éreznek a románoktól, míg a románok 2,1-nyi távolságot a magyaroktól. A kölcsönös távolságérzet nem különbözik szignifikánsan egymástól. Mindkét érték nagyjából a barátként, illetve lakószomszédként való elfogadás skálaértékeinek felel meg. Figyelemreméltó azonban, hogy magyarok vélekedése sokkal homogénebb, mint a románoké. (A relatív szórás a románok esetében másfélszeres: 90%).

A távolságérzet mértéke változik a különböző etnikai szerkezetű településeken. A többségi helyzettől a kisebbségi helyzet felé haladva mind a magyarok, mind a románok, egyre közelebb érzik magukat egymáshoz. A román dominanciájú vidékeken a románok átlagosan 2,2 skálafoknyi távolságot érznek a magyaroktól, míg a magyar többségű területeken csak 1,3-t. A magyarok, ha többségi pozícióban vannak 2,1-es, ha kisebbségben vannak, akkor 1,7-es távolságot érznek a románoktól.

Ha egy településen az adott nemzet tagjai kisebbségben vannak, a másság mindennapos tapasztalattá válik, nagyobb teret kap a tolerancia. Ez a tendencia nyilván nem független az államalkotó nemzet asszimilációs törekvéseitől, s attól az integrálódási késztetéstől sem, amelyet a szórványhelyzetben élők tapasztalhatnak. Érde-

kes, hogy míg a magyarok saját nemzetiségi társaiktól sem a magyar, sem a román dominanciájú vidékeken nem érznek távolságot, a románok távolságtartása némileg megnő saját nemzetük tagjaitól, ha a magyar többségű települések felé haladunk. A magyarok között kisebbségként élő románok erősebb fenntartásokkal szemlélik a „románokat általában”.

A Bogardus-skála alkalmas arra, hogy a románok és a magyarok más nemzeti csoportokhoz képest érzett társadalmi távolságát is megmérjük. A románok valamivel közelebb érzik magukhoz a németeket, mint a magyarokat, a zsidóktól való észlelt távolságuk már tetemesebb, a cigányokkal szemben pedig igen távolságtartók. A magyarok a románokat érzik magukhoz a legközelebb, azután a németek, a zsidók, s leszakadva a cigányok következnek.

Célszerűnek látszik megvizsgálni, vajon mi munkál a magyarokban, illetve a románokban, mikor az egymástól való társadalmi távolságról vallanak, vajon a másság globális elutasításáról van-e szó, vagy van ebben a távolságban valami „nemzetiségre szabott”? A kérdésre egy-egy regressziós modellel válaszolhatunk: a magyarok esetében azt vizsgáljuk, hogy a románoktól érzett távolság mértéke mennyire függ a már felsorolt nemzetiségek minősítésétől, illetve, hogy a négy nemzetiségtől való társadalmi távolság mennyire alkot egyetlen, a mássággal kapcsolatos dimenziót. Nos, a magyaroknak a románoktól érzett távolságát csak 22 százalékbán magyarázta a másik három nemzetiségtől való távolság, s a regressziós béta-értékek arról vallanak, hogy a magyarok az észlelt társadalmi távolság dimenziójáról differenciáltan gondolkodnak az Erdélyben élő nemzetiségekről. A románok magyarokkal szembeni távolságtartását magyarázó modell érdekesebb. Itt érvényesül a nemzetalkotó többség homogenizáló attitűdje, a Romániában élő egyéb nemzetiségeket egységesebben ítélik meg. (R^2 négyzet: 40%). S ami különösen érdekes: a magyarokkal szembeni távolságtartás legjobban a zsidókkal kapcsolatos attitűddel függ össze. S bár, mint láttuk, a románok a zsidókat valamivel kevésbé engednék közel magukhoz, mint a magyarokat, az említett magas regressziós bétaérték arra utal, hogy a románok a zsidóknak tulajdonított sztereotípiák egy részét átvetik a magyarokra. Hogy ez mennyire nem pusztá feltételezés, azt mi sem bizonyítja jobban, hogy a románok szerint a sikeres vállalkozásoknál, hitelfelvételeknél a magyar nemzetiséghez tartozás kifejezett előny.

A társas kapcsolatok etnikai szerkezete

Az észlelt társadalmi távolság egy másik lehetséges megközelítésére egy kisléptékű network-blokkot is beiktatunk a kérdőívbe.

A networkök rendkívül zártak az etnikai dimenzióban. A megjelölt partnerek zöme (kérdésektől függően 80–90%-a) a kérdezettével azonos nemzetiséghez tartozik. Ennek az etnikai-nemzeti zártágnak az a fő oka, hogy a válaszadók zömmel (70%) rokonokat említettek. E kutatás eredményei alapján nem eldönthető kérdés, hogy vajon a romániai társadalom tradicionális jellegéből következik-e, hogy az emberek társas kapcsolatrendszere főleg rokonokból áll, vagy az etnikai dimenzióknak is van szerepe.

A magyarok társadalmi kapcsolatrendszere kicsit szélesebb, mint a románoké, a maximálisan 12 fős networkhálóból a magyaroké átlagosan 3,6-os a románoké 2,9-es létszámú. Mindkét etnikumban a nagyvárosban élők számoltak be kiterjedtebb kapcsolatrendszerről, a falvakban kisebb a kapcsolati háló átlagos nagysága. Az etnikai zártság a magyarok és románok esetében igen hasonló mértékű, a magyarok networkjében a magyar–román arány 9:1-hez, a románoknál a román–magyar arány 10:1-hez. Az etnikai zártság a kistelepülések felé haladva egyre nő: a nagyvárosokban a magyarok networkjének 88, a románok networkjének 83 százaléka válaszadóval azonos nemzetiségű, míg falun ez az arány már 96 százalék a románoknál is és a magyaroknál is.

A konfliktus-tudat tényezői

Az etnikailag zárt kapcsolatrendszerek, valamint a Bogardus-skála által mért kölcsönösen érzett román–magyar társadalmi távolság mintegy előre vetítette a két nemzeti csoport közötti konfliktus lehetőségét. Valóban, a magyarok közel 80 százaléka, a románok több mint fele úgy véli, hogy vannak konfliktusok a két etnikai csoport között.

A konfliktuslátás nemzeti optikájának vizsgálata érdekében megkérdeztük, hogy bizonyos közéleti személyiségek, politikai szervezetek stb. vajon súlyosbítják vagy mérséklik-e az észlelt konfliktusokat. (Az alábbi táblázatban nem tüntettük fel azok arányát, akik szerint az adott ágensnek nincs hatása a konfliktusra.)

10. táblázat

Konfliktus és harmónia tényezői a román-magyar viszonyban

	Erdélyi magyarok		Erdélyi románok	
	Súlyosbítja	Mérsékli	Súlyosbítja	Mérsékli
Vatra Romaneasca	98	1	71	11
Gheorghe Funar	97	2	83	7
Ion Iliescu	86	8	36	17
A románok általában	42	34	29	29
Tőkés László	29	63	95	3
A romániai magyarok	10	57	75	11
RMDSZ	8	82	86	9
A magyar kormány	7	68	61	13
A magyarországi közvélemény	6	45	58	10
Markó Béla	5	87	79	11
NATO	4	78	15	35
ENSZ	4	17	10	36
Európai Unió	4	83	18	35
Emil Constantinescu	3	88	16	51

A táblázatból jól látható, hogy a románok és a magyarok látószöge kevésszer esik egybe. Valamelyes kivétel Gheorghe Funar megítélése, akit mind a románok (83%),

mind a magyarok (97%) konfliktusgerjesztő tényezőként tartanak számon. Általában a románok a román ágensekkel, a magyarok a magyar ágensekkel szemben elfogultabbak, azaz inkább konfliktuscsökkentő tényezőkként említik a saját nemzetiségükhöz tartozó személyeket, szervezeteket. A konfliktuslátás különbözőségeinek elemzését áttekinthetőbbé tehetjük, ha megpróbáljuk dimenziókba terelni a tényezőket. A faktorelemzés három látens változót alkotott, az első a magyar, a második a nemzetközi, a harmadik a román ágensek megítélését tartalmazza. Az alábbi táblázat e három dimenziót jellemző faktorpontok átlagait tartalmazza. A pozitív értékek azt jelentik, hogy konfliktust mérséklő hatást tulajdonítanak a válaszadók az adott dimenzióknak, a negatív értékek pedig azt jelzik, hogy a dimenziót, s persze a benne szereplő konkrét ágenseket, mint konfliktusmélyítő tényezőket látják. A következő táblázatban a magyarok és románok véleménykülönbségeit úgy vehetjük szemügyre, hogy azt is láthatjuk, vajon a válaszoló román vagy magyar többségű településen él-e.

11. táblázat

Konfliktus optika és etno-ökológiai helyzet

		Román ágensek	Magyar ágensek	Nemzetközi ágensek
Magyarok	Többségi helyzet	-,60	1,26	,57
	Paritás	-,65	1,18	,75
	Kisebbségi helyzet	-,63	1,06	,54
Románok	Többségi helyzet	,24	-,57	-,30
	Paritás	-,23	-,22	-,25
	Kisebbségi helyzet	-,68	1,23	-,10

A magyarok, éljenek akár többségi, akár kisebbségi helyzetben, egységesek abban, hogy a román ágenseknek konfliktust fokozó hatást tulajdonítanak. A nemzetközi ágensekben pedig mint konfliktust mérséklő tényezőkben reménykednek. Nincs különbség a többségi, illetve kisebbségi helyzetben élő magyarok közt a tekintetben sem, hogy a magyar ágenseket, még a nemzetközi szervezeteknél is erősebben a konfliktust mérséklő funkcióban látják.

A románok vélekedése viszont sokkal jobban függ attól, hogy többségi vagy kisebbségi pozícióban élnek-e. A román többségű települések lakói (s itt a Erdély teljes lakosságának 80%-áról van szó!), ha szerény mértékben is, de a román ágenseknek konfliktust csökkentő szerepet tulajdonítanak. Ahogy haladunk a magyar többségű települések felé, úgy nő a román válaszadókban az önkritikus szemlélet, egyre inkább úgy látják, hogy a román ágensek szítják a feszültséget a két etnikai csoport között. A románok nincsenek nagy véleménynyel a nemzetközi szervezetekről, szerintük inkább növelik a konfliktusokat. A magyar ágensek megítélése rimel az eddig mondottakra, a román többségű településen lakók a magyarokban feszültségforrást látnak, de ahogy lépegetünk a magyar többségű vidékek felé, úgy válik egyre kedvezőbbé a magyar szereplők megítélése.

A csoportközi beállítódás típusai

Megkíséreltük, hogy az eddig tárgyalt blokkok mentén kirajzolt gondolkodási sémákat klaszteranalízist alkalmazva egyetlen tipológiába sűrítsük. A magyarok esetében stabil klaszterstruktúrát öt változó mentén lehetett kialakítani.

12. táblázat

Csoportközi beállítódás-típusok a magyarok körében

	Szorongó	Reménykedő	Nacionalista	Integrálódott
Bogardus	–,31	,14	2,96	–,39
Román network	–,23	–,38	–,36	2,6
Román ágensek	–,24	2,64	–,17	,22
Magyar ágensek	–,07	,26	,36	–,24
Nemzetközi ágensek	–,07	,37	,29	–,24

Az első típust azok a magyarok alkotják, akik bár nem definiáltak nagy távolságot a románoktól, de networkjük zárt a románok előtt, s úgy érzik, mindenki csak gerjeszti az etnikai konfliktust. E csoportot „szorongók”-nak neveztük. Ők teszik ki a magyar népesség közel 60 százalékát. A második típus kicsit távolabb érzi magától a románokat, de úgy véli a világ tele van jó szándékkal, s minden ágens csökkenti a konfliktusokat. E csoport a „reménykedők” csoportja, s arányuk 20 százalék körüli. A harmadik típus nagy társadalmi távolságot érez a románoktól, kapcsolathálózatában nincs román partner, szerinte a románok élezik, a magyarok és a nemzetközi szervezetek csillapítják az etnikai konfliktust. Őket nacionalistáknak neveztük, arányuk mintegy 10 százalék. S végül, a negyedik csoport az integrálódottaké, akiknek nagy román kapcsolati hálózatuk van, s nem érznek társadalmi távolságot a románoktól, a konfliktusokat szerintük csak a magyarok élezik, a románok, s a nemzetközi ágensek mérséklék. E csoport aránya ismét csak 10 százaléknyi. Nézzük, hogyan változik e tipológia mentén a magyarok megoszlása a lakóhely etnikai szerkezete szerint.

13. táblázat

Csoportközi beállítódás és etno-ökológiai helyzet a magyarok körében

	Többségi helyzet	Paritás	Kisebbségi helyzet
Szorongó	57	62	59
Reménykedő	27	22	17
Nacionalista	14	8	4
Integrálódott	2	8	20
<i>Összesen</i>	100	100	100

A táblázat legmegdöbbentőbb adata, a szorongók magas aránya, amely sem a többségi, sem a kisebbségi helyzetben élő magyarok között nem változik érdemben. A reménykedők aránya egyre fogy, ahogy a kisebbségi helyzetben élők felé haladunk, és csökken a nacionalisták aránya is. Az integrálódottak, asszimilálódottak aránya értelemszerűen a magyar kisebbségű településeken a legmagasabb, s adatainkból

nem sejtethjük, vajon az integrálódási szándék, s a remélt státuselőny vezérelte ezeket a magyarokat a román többségű településekre, vagy a román túlsúly terelte őket az integrálódás felé.

A románok tipizálására is a már ismert változókat használtuk.

14. táblázat

Csoportközi beállítódás-típusok a románok körében

	Elfogadók	Távolságtartók	Nacionalisták
Bogardus	-,51	-49	,80
Magyar network	3,12	-,17	-,30
Román ágensek	-,50	-,53	,54
Magyar ágensek	1,92	,23	-,40
Nemzetközi ágensek	,45	-,31	-,55

Míg a magyarok esetében két dimenzió, a félelem–remény és a nacionalista–asszimiláns tengely mentén jött létre a tipológia, addig a románok esetében a magyarokkal vegyülő-elzárkózó tengely és az enyhe–kemény nacionalizmus a két típusképző tengely. (Az „enyhe” és „kemény” nacionalizmus kategóriáit a nem túl jelentős különbségek miatt a három klaszteres megoldás összevonta.)

Az első típus a legkisebb számosságú, a románok 7 százaléka tartozik ide. A csoport az „elfogadó” címkét kapta, hiszen nagy a magyar networkjük, közel állnak a magyarokhoz, a magyaroknak konfliktus csökkentő szerepet tulajdonítanak, hisznek a nemzetközi ágensek békéltető funkcióiban, s a románokat vádolják az etnikai konfliktusok szításával.

A második típus, a „távolságtartók”-é, akik, bár éppen olyan közel érzik magukhoz a magyarokat, mint az első csoport, még sincs magyar networkjük, mind a románokat, mind a nemzetközi ágenseket konfliktust élező aktoroknak vélik, míg a magyarokat nem vádolják ilyennel. Ez a legnépesebb csoport, arányuk közel 50 százalék. A harmadik típus a nacionalistáké, ők már nagy társadalmi távolságot érzlelnek a magyaroktól, networkjükben nem található magyar és a békétlenséget szerin-tük a magyarok okozzák, a románok, s különösen a nemzetközi ágensek inkább enyhítik azt. Arányuk figyelemre méltóan magas: 46 százalék.

15. táblázat

Csoportközi beállítódás-típusok a románok körében

	Többségi helyzet	Paritás	Kisebbségi helyzet
Elfogadó	4	14	56
Távolságtartó	49	45	28
Nacionalista	47	41	16
Összesen	100	100	100

A kisebbségi lét a románok esetében is kedvez a másik nemzetbeliek elfogadásának. A magyarbarát románok aránya e településeken 56 százalék. (Fontos tudnunk, hogy az erdélyi románoknak igen kis hányada él román kisebbségű településen.) Az el-

különülő típus viszont kevésbé van, s lehet jelen az ilyen településeken. A nacionalizmusnak is ott van nagyobb tere, ahol nagyobb arányban élnek románok.

Lényeges adalék a fenti tipológiákhoz, hogy a válaszadók társadalmi státusa, demográfiai paraméterei sokkal kisebb hatással vannak a másik etnikai csoporthoz való viszonyra, mint a lakóhely etnikai szerkezete. A többdimenziós elemzések azt mutatják, hogy a történelmi tényeken és történelmietlen hiedelmeken alapuló a társ-nemzetről alkotott kép rajzolatán csak kevésbé módosít a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely. E képre csak a hétköznapi tapasztalatok, a másságról való tudás varázsol derűsebb színeket.

Összefoglalás

Vizsgálatunk az Erdélyben együtt élő magyar és román népesség viszonyában négy strukturális réteget tárt fel. Az első réteg a *hasonlóság*. Mindkét nemzeti csoport láthatóan azonos mértékben és azonos jelleggel élte meg a poszt szocialista átalakulást, melyre azonos módon reagáltak. Cikkünk első részében a hasonlóságokra láttunk példát, lett legyen szó a félelmekről, reményekről, anómiás tünetekről, elégedettségéről és elégedetlenségről, igazságtalanság-élményekről.

Már ebben a részben is felbukkantak a *különbségek*, melyekkel kapcsolatosan a vizsgálatunk bőven hozott eredményeket. A különbségek mindenekelőtt a két nemzeti csoport eltérő történelmi hagyományaiban, eltérő vallási kötődésében, a magyar, illetve a román kultúra által teremtett jelentésekhez való viszonyukban gyökereznek. Fontosnak tartjuk azt az eredményt, ami arra utal, hogy a közös politikai keret (a román állam) által konstituált állampolgári státus inkább a különbség, mintsem a hasonlóság tudatát mozdítja elő a megkérdezettek körében. Ugyanakkor látni kell, hogy ha a közös állampolgárság arra nem is volt elég, hogy közelítse a Román Köztársaság határain belül együtt élő különböző etnikumokat, arra elég volt, hogy különbségtudatot eredményezzen az azonos kulturális nemzeti identitást valló, de különböző állampolgárságú csoportok között.

A romániai magyarok és a romániai románok ennek megfelelően különbséget teremtenek önmaguk és a Románián kívül élő románok és magyarok között. Erre a *korrespondenciára* számos példát találtunk. Mindkét nemzeti csoportban eleveneknek bizonyultak az etnocentrizmus tartalékai. Korrespondens tendenciákat találtunk a társadalmi távolságra vonatkozó adatokban, akár az egymás iránti távolságra, akár harmadik csoportok (főként a roma kisebbség) iránt érzett távolságra gondolunk.

Az együttélés negyedik rétege a *konfliktus*, melyre mind a szimbolikus, mind a reális társadalmi élet területein bőven találtunk példát.

A bemutatott adatok alapján feltételezhető, hogy a vizsgált minta tagjaiban együtt élnek a lehetséges harmónia és konfliktus mintái. Következő elemzésekre vár annak a feladatnak a megoldása, hogy melyek azok a szociológiai és szociálpszichológiai változók, amelyek az együttélés egy-egy dimenziójában inkább a konfliktusra vagy inkább a harmóniára hajlamosítanak. Eddigi eredményeink alapján biztosan állíthatjuk, hogy a kisebbségi, illetve többségi hovatartozás meghatározott, s nem feltétlenül a harmónia irányába mutató perspektívákat eredményez mind a saját, mind a másik csoport megítélésében. Ugyanakkor az is kiderült, hogy az absztrakt többség

és absztrakt kisebbség tudata a mindenkori aktuális etno-ökológiai kontextusban fejt ki hatását. Már eddigi elemzéseink is azt mutatják, hogy a válaszdó által aktualisan megélt többségi helyzet, paritás, illetve kisebbségi helyzet a konfliktusos vagy harmonikus csoportközi viszony fontos magyarázó változója.

Egyes esetekben azt láthatjuk, hogy a jelenlegi társadalmi tapasztalatoknak az azonos kohorszba tartozás, azonos nem, ugyanazon lakóhely és az azonos társadalmi pozíció által meghatározott közös kapcsolódási pontjait felszabdalgják a századokkal korábban élő generációk által érzett és létrehozott elkötelezettségekből fakadó ütköző nézetek, sztereotípiák, attitűdök. Más esetekben viszont a nemzeti és társadalmi kategóriák kereszteződése eredményeként az iskolázottabbak körében nemzeti hovatartozástól függetlenül éppen a konfliktus enyhülését, oldódását tapasztaltuk. További, az eddigieknél pontosabb és érzékenyebb szociológiai modellek kialakítása adhat választ arra a gyakran kísértő kérdésre, hogyan szabadulhat ki a jövő a múlt szorításából Erdélyben.

Irodalom

- Bibó I. 1986. A közép-európai kisnemzetek nyomorúsága. In: *Bibó István válogatott tanulmányok*. Budapest: Magvető
- Bordás, S.–P. Fric–K. Haidova–P. Huncik–R. Máthé 1996. *Counterproof*. The examination of the Slovak-Hungarian relationship with sociological and ethnopsychological methods in Slovakia. Bratislava: Nap
- Csepeli Gy.–Örkény A. 1998. Nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálat a nemzeti identitásról. *Szociológiai Szemle*, 3, 3–35.
- Csepeli Gy.–Csere G.–Örkény A.–Székelyi M. 1983. Jelentés a Tündérkertből. In: Kolosi T.–Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI
- Csepeli Gy.–Székelyi M.–Örkény A. 1997. *Szertelen módszerek*. Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőrségi kezelésének tanulmányozásához. Budapest: COLPI, 130–172.
- Huntington, S. 1996. *Clash of Civilizations*. Foreign Affairs. 72: No.3.
- Örkény A. 1997. *Hétköznapok igazsága*. Budapest: Új Mandátum
- Örkény A.–Csepeli Gy.–Székelyi M. 1999. *New Trends in Inter-Ethnic Relations in Romania*. ASN Fourth Annual Convention. New York: Columbia University
- Phalet, K.–E. Poppe 1997. *Competence and mortality dimensions of national and ethnic stereotypes: a study in six Eastern-European countries*. European Journal of Social Psychology, vol. 27, 703–723.
- Poppe, E. 1998. *National and Ethnic Stereotypes in Central and Eastern Europe. A study among adolescents in six countries*. Utrecht: Ercomer
- Székelyi M.–Csepeli Gy.–Örkény A.–Csere G. 1998. *Dunának Oltnak egy a hangja? Román és magyar nemzeti látószögek Erdélyben*. Limes 4/1. 93–110.
- Szücs J. 1983. *Vázlat Európa háromtörténelmi régiójáról*. Budapest: Magvető